
Бранко Радовановић
(Епархија шабачка, Шабац)

МОШТИ СВЕТОГ САВЕ КАО „AXIS MUNDI“ СВЕТОСАВСКОГ КУЛТА ОД XIII ДО XVI ВЕКА

Апстракт: Преносом моштију Светог Саве из Трнова у Милешеву, манастир Милешева са моштима Светог Саве постаје место из кога се развија не само светосавски култ, него и целокупно национално-религијско усмерење српског народа. Савини наследници на архиепископском трону, али и владари из Немањинске лозе настоје да се нераскидиво вежу за светосавску традицију, духовност и наслеђе, а у чијем центру се налазе мошти Светог Саве. На њих се надовезује и јако сведочанство о поштовању Светог Саве у нашем народу. У периоду од XIII до XVI века светосавски култ остварује и одређену универзализацију поштовања, тако да многи владари изван српског народа, многи путописци, као и представници других конфесија, исказују најдубље поштовање према моштима Светог Саве. У XVI веку, када светосавски култ достиже свој врхунац, дешава се трагични догађај – Спаљивање моштију Светог Саве. Настојећи да разјаснимо и овај догађај, неопходно је увидети све његове историјско-теолошке импликације које одређују усмерење светосавског култа након XVI века.

Кључне речи: Мошти Светог Саве, Милешева, светосавски култ, XIII-XVI век

Увод

Од преноса моштију Светог Саве у манастир Милешеву, па кроз цео средњи век, Милешева је била центар светитељског култа и центар целокупне светосавске духовности која је извирала и сабирала све око Савиних моштију. Манастир Милешева се у многим историјским изворима помиње као „гробница Светог Саве“¹, а од XV века назива се и „манастиром Светог Саве“.² Период почивања моштију Светог Саве у Милешеву од

¹ С. Радојчић, *Милешева*, Београд 1963, 40.

² О. Кандић, *Изглед Милешева у време спаљивања моштију Светог Саве*, Свети Сава у српској историји и традицији, ур. С. Ћирковић, Београд 1998, 267; В.

XIII до XVI века, закључно са догађајем спаљивања моштију Светог Саве, оставља нам богато сведочанство које су личности и догађаји допринели устројавању, надограђивању и ширењу светосавског култа.

Обретење и пренос Савиних моштију у Милешеву као историјски догађај и црквени обред

По Савином упокојењу његово тело је било положено у гроб у припрати цркве Светих четрдесет мученика у Трнову.³ Описујући тежњу и намеру краља Владислава и Архиепископа Арсенија Сремца да пренесе мошти Светог Саве у Србију, Савини биографи доносе сведочанство да то није ишло ни мало лако, јер је цар у својој жељи, а подстакнут и својим велможама, желео да задржи Савине мошти у Бугарској.⁴ И Доментијан и Теодосије говоре о чуду, односно царевом виђењу Светог Саве у сну, као пресудном моменту након ког је цар допустио пренос моштију Светог Саве.⁵ Теодосије и Доментијан истичу кључни моменат којим почиње да се поима Савина светост. То је моменат када је отворен гроб Светог Саве и када су се његове благоухане мошти показале нетрулежним.⁶

Пренос моштију из Трнова у Милешеву представља конкретан историјски догађај, али и црквени обред.⁷ Служба Преноса моштију Светог Саве позната је данас у три, а посредно у четири преписа.⁸ На основу рукописа Архива САНУ 339, Љубомир Ковачевић је приредио и

Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Сремски Карловци 1920, 80.

³ Храм Светих четрдесет мученика у Трнову, Јован II Асен је обновио после историјске победе код Клокотнице 1230. године над Епиром и он је симболизовао обнову Бугарског царства. И. Божилов, *Држава и Црква у Бугарској (1218-1241)*, Свети Сава у српској историји и традицији, ур. С. Ђирковић, Београд 1998, 79.

⁴ Асеновци су од своје престонице Трнова стварали јаку хришћанску тврђаву. Тако су из свих крајева које су освајали доносили мошти светитеља у Трново (Светог Јована Рилског, Светог Илариона Менгленског, Свете Петке). Р. Маринковић, *Доментијанов опис преноса моштију Светог Саве из Трнова у Милешеву*, Милешева у историји српског народа, ур. В. Ђурић, Београд 1987, 128.

⁵ Доментијан, *Живот Светог Саве*, Живот Светог Саве и Светог Симеона, ур. Р. Маринковић, Београд 1988, 226; Теодосије Хиландарац, *Житије Светог Саве*. Старе српске биографије, ур. Д. Богдановић, Београд 1968, 170.

⁶ Доментијан, *Живот Светог Саве*, 227; Теодосије Хиландарац, *Житије Светог Саве*, 171.

⁷ Р. Маринковић, *Доментијанов опис преноса моштију Светог Саве из Трнова у Милешеву*, 121.

⁸ 1. У рукопису Архива САНУ 339, писао је монах Георгије 1599. или 1600. године. 2. У рукопису који се налази у манастиру Завала, писао је исти монах Георгије за манастир Косијерево 1605. године. 3. У рукопису из манастира Завале, који потиче од игумана Висариона из 1630. године. 4. У рукопису САНУ 334 се налази препис Службе преносу моштију који је 1871. године учинио Риста Т. Николајевић, учитељ у Гусињу. Он највероватније потиче између 1360. и 1380. године. Тако да у Николајевићевом препису се налази најстарији текст Службе преносу. Д. Богдановић, *Најстарија служба Светом Сави*, Београд 1980, 11-12.

објавио Службу Преноса Моштију Светог Саве⁹, док је то исто касније учинио и прота Стеван Димитријевић, користећи рукопис сачуван у манастиру Завали из 1630. године.¹⁰ Пренос моштију Светог Саве, као наше најзначајније црквено-историјске личности и његово полагање у манастир Милешеву, је био један од најзначајнијих народно-црквених догађаја XIII века. Сав труд око преноса моштију Светог Саве поверен је милешевском игуману Атанасију.¹¹ Занимљива је чињеница да биографи бележе да је Свети Сава у Трнову сахрањен у припрати, док у Милешеву не дају никакав податак. Биографи доносе само податак да су мошти пренете и положене у манастир Милешева у „припремљен гроб“¹² и потом спомињу догађај након кога су мошти пренесене у саму цркву.¹³

Хронолошко датирање преноса моштију Светог Саве у Милешеву

Хронолошко датирање преноса моштију Светог Саве изазивало је у црквено-историјској науци одређене несугласице. Ако погледамо хронолошко датирање преноса моштију Светог Саве код његових биографа, видећемо размимоилажење. Доментијан каже да су мошти пренете након неколико година од Савиног упокојења, док Теодосије каже након једне године.¹⁴

Драгутин Анастасијевић нас у својој студији, која се бави годином упокојења Светог Саве, упознаје да се у запису који се налази у једном старом српском прологу (житија светих) из XIV или можда и XIII века налази податак да је тело Светог Саве пренето из Трнова у Милешеву 6. маја уз додату годину од стварања света чија последња цифра није читка, па је дошло до разних тумачења.¹⁵ Наиме, Ђуро Даничић је први обзнанио овај пролог, назвао га је „Пролог на кожи“, и упознао је јавност да он има 176 страница у два ступца.¹⁶ Што се тиче конкретно преноса моштију Светог Саве, Ђуро Даничић констатује да у запису овога пролога стоји да је то 6. маја 6742=1234. године, с тим што сам Даничић констатује да

⁹ Љ. Ковачевић, *Неколико прилога за црквену и политичку историју јужних Словена*, Гласник Српског ученог друштва 63 (1885), 19-40.

¹⁰ С. Димитријевић, *Празновање 6/19 маја Преноса моштију Светог Саве из града Трнова у лавру Милешеву и служба овог празника*, Гласник Српске православне патријаршије 16 (1935), бр. 22-23. Прилог, 1-39.

¹¹ Р. Николић, *О гробу Светог Саве у Милешеву*, Саопштења XIV (1982), 14.

¹² Припремљен гроб подразумева и надгробно обележје, што је вероватно мермерни саркофаг, што се подразумева и под синтагмом „камен часни“ над гробом у Трнову. Оливера Кандић, *Гробна обележја у цркви манастира Милешева*, Саопштења XXII-XXIII (1990/91), 109.

¹³ Доментијан, *Живот Светог Саве*, 232; Теодосије Хиландарац, *Житије Светог Саве*, 175.

¹⁴ Доментијан, *Живот Светог Саве*, 224; Теодосије Хиландарац, *Житије Светог Саве*, 169.

¹⁵ Д. Анастасијевић, *Свети Сава је умро 1236. године*, Богословље XI (1936), 248.

¹⁶ Ђ. Даничић, *Пролог на кожи*, Гласник Друштва српске словесности X (1858), 340.

последња цифра није читка и да може бити 5-ица или неки други број.¹⁷ Да је у питању број 5 протумачили су Светислав Вуловић и Љубомир Ковачевић¹⁸, па се тако дошло до 6745=1237. године. Љубомир Стојановић у свом трећем делу *Стари српски записи и натписи* под бројем 4929 наводи у запису 1237. годину¹⁹. Стојановић и не разматра другу могућност већ само нуди 6745, односно 1237. годину.

Анастасијевић је одбацио 1237. годину као годину преноса моштију Светог Саве.²⁰ Анастасијевић више аналитички разматра зашто не то не би могла бити 1237. година, него што жели да дође до тачне године. Анастасијевића ће подржати Радомир Николић који ће истаћи две значајне године: 1239. и 1241. годину. Он сматра да би 1239. година, када се упокојио Патријарх бугарски Јоаким била повољна да почну преговори о преносу моштију, а 1241. да мошти буду пренесене.²¹ Само навођење да се 1239. године упокојио Патријарх бугарски Јоаким, па да је због тога био повољан тренутак да се започну преговори о преносу моштију Светог Саве у Србију је прилично произвољно. Поред тога што је навођење произвољно, овај податак је и нетачан, јер се бугарски Патријарх Јоаким упокојио 1246. године.²²

Што се тиче 1241. године, као године преноса моштију, поред Радомира Николића, она је најприхваљивија и Бојану Миљковићу, који је тумачећи већ поменути запис изнео мишљење да је последњи број „тита“.²³ Поред 1241. године, постоји још једна година у коју се датира пренос Савиних моштију у Милешеву, то је 1238. година. Ирена Шпадијер је анализирајући филолошки биографе и политичке прилике по Владислава, који је у јуну 1237. године морао да брани територију Хума од хрватског Херцега Коломана, закључила да је пренос моштију није могао да буде 6. маја 1237. године, већ 6. маја 1238. године.²⁴ Ипак, што се тиче до сада најпрецизније датираних датума Преноса моштију Светог Саве, посведоченог у изворима и разматрању историчара, мишљење које је преовладало у савременој науци сматра да је то било 6. мај 1237. године.²⁵

¹⁷ Исто, 341.

¹⁸ Љ. Ковачевић, *Неколико прилога за црквену и политичку историју јужних Словена*, 20.

¹⁹ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. III, Београд 1905, бр. 4929

²⁰ Д. Анастасијевић, *Свети Сава је умро 1236. године*, 249; 252.

²¹ Р. Николић, *О гробу Светог Саве у Милешеву*, 14.

²² *Стара бугарска литература: Житијесни творби*, Том 4, ред. Климентина Илиева Иванова, Софија 1986, 87-88.

²³ Б. Миљковић, *Житија Светог Саве као извори за историју средњовековне уметности*, Београд 2008, 196.

²⁴ И. Шпадијер, *Кад су мошти Светог Саве пренете из Трнова у Милешеву? Филолошка расправа*, Црквене студије 16/1 (2019), 496-497.

²⁵ Б. Ферјачић, *Историја српског народа I*, Београд 1981, 312-313; Слијепчевић Ђоко, *Историја Српске православне цркве I*, Београд 2002, 83; М. Благојевић, Д. Медаковић, *Историја српске државности I*, Нови Сад 2000, 151-152.

Милешева као „гробница Светог Саве“

Избор Милешеве као места где су пренете Савине мошти позива и на разматрање зашто је баш изабрана Милешева, а не неки други манастир. Засигурно да Жича као седиште Архиепископије и Студеница, као „Савина архимандрија“, били би логични избор. Констатација да је краљ Владислав из чисто политичких и личних интереса желео да Савине мошти положи у своју задужбину, како је тврдио Станоје Станојевић, тешко могу бити утемељене.²⁶ Краљ је морао да одлуку о преносу моштију Светог Саве донесе у договору са Архиепископом Арсенијем и црквено-народним сабором на коме су договорани сви детаљи везани за пренос моштију.

Као реална могућност зашто је изабрана Милешева могао би бити сам аманет Светог Саве да његови земни остаци почивају у Милешеву.²⁷ Војислав Кораћ је био дециднији по овом питању, па би могли прихватити његову поставку да је у Милешеву припрата била задужбина Светог Саве са намером да буде место његовог гроба, те да је краљ Владислав испунио и остварио ту Савину жељу.²⁸ О овоме нема писано сведочанство, али Савина везаност за Хум могла би бити пресудан фактор за његову одлуку да буде у Милешеву сахрањен. Не сме се искључити ни могућност да је Милешева подигнута баш на оном месту где је Растко у сусрету са руским калуђером одлучио да оде на Свету Гору и да се замонаши, а ни чињеницу да је Хум место најраније Савине младости.²⁹

У најбољој студији о манастиру Милешева, чији је аутор Светозар Радојчић, сусреће се реална претпоставка да се гроб Светог Саве налазио у спољној припрати, чије је приземље обликовано и осликано за такву намену.³⁰ Да се гроб Светог Саве налазио у спољној припрати сагласан је и Радомир Николић, с тим што он сматра да је то било у североисточном углу спољне приправе, те да је након упокојења милешевски игуман Атанасије, организатор преноса моштију Светог Саве у Милешеву, положен у празан Савин гроб.³¹ Док су два саркофага у Милешеву постављени раније у западном травеју цркве, трећи - Светог Саве - се налазио у спољној припрати и то кратко време, а потом је ђивот са Савиним моштима (вероватно око 1240. године) изложен на одговарајућем постољу уз северни зид унутрашње приправе.³² Упокојење, обретење моштију у Трнову, потом полагање у гроб у Милешеву, па премештање у кивот, представљају један сложен процес којим се утврђивао култ Светог Саве и који сведочи његово светитељство. Писањем службе Светом Сави и опширног житија, заједничким подухватом Двора и Архиепископије око 1250. године, учињен

²⁶ С. Станојевић, *Свети Сава*, Београд 1935, 95.

²⁷ Р. Николић, *О гробу Светог Саве у Милешеву*, 16.

²⁸ В. Кораћ, *Милешевска спољна припрата и њен одјек у архитектури Трнова*, Зборник за ликовне уметности (1983), 37.

²⁹ Р. Николић, *О гробу Светог Саве у Милешеву*, 16.

³⁰ С. Радојчић, *Милешева*, 33.

³¹ Р. Николић, *О гробу Светог Саве у Милешеву*, 12-13.

³² О. Кандић, *Гробна обележја у цркви манастира Милешева*, 111.

је завршни чин, литургијско успостављање култа Светог Саве.³³ Након ових догађаја, мошти Светог Саве и манастир Милешева постају темељ развоја култа Светог Саве који можемо дефинисати као „светосавско-милешевски култ“.

Светосавско-милешевски култ код Немањића

Однос Савиних наследника и потомака династије Немањића према моштима Светог Саве, као и њихово поштовање светосавско-милешевског култа, сведочи јасну свест о доприносу и значају „алфе и омеге“ наше црквено-народне историје. Већ ће Предислав, Савин синовац, у монаштву постати Сава и наследник Арсенија Сремца 1263. године.³⁴ Само узимање монашког имена Сава, сведочи дубоку личну свест о значају Светог Саве, док додаток II (Сава II) представља народну свест о значају и потреби континуитета са Савом I. О полазној тачки и темељу на коме се гради духовност, идентитет народа и Цркве, као и о потреби нераскидивог континуитета свестан је и краљ Урош I који ће 1276/77. године основати храм Светог Николе у Хвосну као метох манастира Милешева.³⁵ Краљ Милутин 1317/18. године, даривајући повељу Карејској испосници опширно говори о животу Светог Саве, истиче да је он изданак његовог светог корена и да је Свети Сава „отац краљевства ми“.³⁶ Прихватајући ктиторство над келијом у Кареји, краљ Милутин постаје други ктитор Карејске испоснице и тако себи прибавља светосавски духовни легитимитет, јер је први од владара који прихвата покровитељство над Карејском испосницом.³⁷

Стефан Дечански³⁸ приписује Светом Сави избор Дечана за место где ће подигнути храм. У оснивачкој повељи пише да се од свих својих претходника нарочито угледао на Светог Саву кога је сам Христос, и на земљи и на небу, прославио неизрецивом славом: „Између свих ових величам и славим преосвећеног и блаженог Саву који се више од свих трудио око светих божјих заповести, кога је и сам Христос учинио блаженим и прославио га на земљи и на небу неисказаном славом... Он и овде у овом месту које се зове Дечани у Затрнавској жупи, напавши место красно и погодно за подизање божјег дома, обележи га и потом благослови

³³ Б. Тодић, *Настанак култа Светог Саве*, Свети Сава и Доментијан, ур. Д. Бојовић и Ј. Стошић, Ниш 2024, 41.

³⁴ Ж. Јанковић, *Архиепископ Сава Други*, Православље 973 (2006), 38-39.

³⁵ Ђ. Бубало, *Средњовековне повеље у архиву манастира Савине*, Историјски часопис XLIX (2002), 100.

³⁶ В. Мошин, *Повеља краља Милутина Карејској ћелији 1318. године*, Гласник Скопског ученог друштва XIX (1938), 59.

³⁷ Д. Живојиновић, *Хрисовуља Стефана Уроша II Милутина Карејској келији Светог Саве из 1317/18 године и однос келија – манастир у светлу аделфата*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 68-69 (2002-2003), 117-118.

³⁸ Стефан Дечански је помињан и као други ктитор манастира Милешева, али не налазимо ниједан документ који би то посведочио, тако да такво мишљење је неутемељено и можемо га одбацити. С. Петковић, *Настанак Милешева*, Милешева у историји српског народа, ур. В. Ђурић, Београд 1987, 3.

својим светим рукама да ово место буде светилиште... Мени грешном и недостојном робу овога светога, Стефану, Богом помилованом краљу свих српских и поморских земаља, Урошу Трећем, његовим молитвама откри се ово скривено скровише које је на овом месту сакрио свети господин и које је кроз толико времена било сачувано за мене и мога сина, младога краља³⁹. Цар Душан је у једној својој ранијој повељи истакао да је освојио одређене градове од Грка захваљујући Христу и Богородици, а молитвама прародитеља Симеона и Светог Саве. У повељи из 1348. године, којом потврђује повластице Хиландара, за Светог Саву каже да је „светитељ наш и првоначалник отачаства нашег, први архијереј“⁴⁰, а исте године сачуване су три Душанове златопечатне повеље за Карејску испосницу Светог Саве.⁴¹

*Значај Савиних моштију за ширење светосавско-милешевског култа
у XIV и XV веку*

Период друге половине XIV века је период светосавско-милешевског култа којим се он од немањићких владара и Савиних наследника на архиепископском трону полако интезивира у једну ширу универзалност. Када је упокојењем цара Стефана Уроша V сишла са сцене светородна династија Немањића, владалачки легитимитет се тражио кроз везу са династијом Немањића. То је подразумевало преузимање њених идеолошких прерогатива, као и повезаност са најбитнијим духовним центрима, а свакако на првом месту после манастира Студенице⁴² то је била Милешева са моштима Светог Саве. Поделом земаља Николе Алтомановића, бану Твртку I је припала област са манастиром Милешевом и Пријепољем и део Дабра са манастиром Светог Николе у Бањи.⁴³ Милешева, са моштима Светог Саве као тада централно место светосавског култа, улази у састав средњовековне босанске државе, и дошавши под власт бана Твртка I, потомка краља Драгутина⁴⁴, готово непуно столеће остаје под влашћу средњовековне босанске државе (1373-1465).⁴⁵ Континуитет светосавског наслеђа представља крунисање Твртка I 1377. године, у Милешеви⁴⁶ на

³⁹ М. Грковић, *Прва хрисовуља Манастира Дечани/The first charter of the Dečani*, Београд 2004, 89.

⁴⁰ В. Ђоровић, *Култ Светог Саве*, Браство XXVIII (1934), 116.

⁴¹ Д. Живојиновић, *Карејске хрисовуље Стефана Душана*, Историјски часопис L (2003), 34.

⁴² В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, 80.

⁴³ С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 135.

⁴⁴ Краљ Твртко је своје право на наследника светодородне лозе Немањића истицао и кроз родослове, чији се настанак везује за његово време. Н. Радојчић, *Обред крунисања босанског краља Твртка I*, Београд 1948, 23.

⁴⁵ С. Ђирковић, *Милешева и Босна*, Милешева у историји српског народа, ур. В. Ђурић, Београд 1987, 137.

⁴⁶ Мавро Орбин, у свом *Краљевству Словена*, наводи манастир Милешеву као место где је крунисан краљ Твртко, али наводи и податак који се не налази у другом

гробу Светог Саве, за краља Срба и Босне.⁴⁷ Значајно сведочанство о овом догађају оставио је сам краљ Твртко у аренги своје повеље Дубровчанима из 1378. године. У њој каже да се венчао „сугубим венцем“, да влада двома државама, те да је поред Босне наследио престо својих прародитеља, господе српске, те да је сад „Стефан краљ Срба, Босне, поморја и западних страна“.⁴⁸ Специфичност Твртковог крунисања је у томе што оно обједињују световно и духовно, јер он узима и титулише се именом „Стефан“ које носе Немањићи владари, што означава наставак владарске идеологије Немањића, али у ту своју владарску титулу интегрише и титулу коју је носио Свети Сава као Архиепископ. Овим директно жели да укаже да је он немањићи наследник, али да своју снагу црпе из светитељског етоса Светог Саве, пре свега моштију Светог Саве, које се налазе на његовој територији и над којима се он крунисао.

Свестан благослова манастира Милешеве, још у време када се хумска област и манастир Милешева налазили под влашћу Сандаља Хранића, био је и деспот Стефан Лазаревић, који је даровао манастиру Милешеви земљопоседе. Милешевска повеља којом се регулише ово даривање највероватније потиче након 1411. године, када се Сандаљ Хранић измирио са деспотом Стефаном Лазаревићем и постао његов зет, оженивши се Јелом Балшић, удовом Ђурђа II Балшића.⁴⁹ У Милешевској повељи деспот Стефан Светог Симеона и Светог Саву назива „господарима и српским ктиторима“⁵⁰, а у Хиландрској повељи, који је издао 1406. године, којом се обавезао да манастиру дарује 100 литара сребра новобрдске царине, истиче да је он „...молитвама..отаца и прадедова и ктитора Симеона и Саве...великог српског царског манастира, који је на Светој Гори Атонској, ктитор најприснији“⁵¹.

Да светитељски култ, поред своје духовне заштите, има и државотворни значај свестан је био и хумски војвода Стјепан Вукчић

изворима и који је историјски тешко тачан да је крунисање извршено од стране милешевског Митрополита. Црквено-историјски разматрано крунисање је могао извршити највероватније дабарски Митрополит. Да је краљевско крунисање извршено у Милешеви сведочи још један извор из XVI века, а то је писмо папи од стране двојице Милешеваца, Дамјана и Павла, у коме стоји да се краљ може крунисати на три места: у Петровој цркви, Жичи и Милешеви. М. Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 1968, 151; М. Јанковић, *Милешевска митрополија*, Милешева у историји српског народа, ур. В. Ђурић, Београд 1987, 147; С. Ћирковић, *Милешева и Босна*, 139.

⁴⁷ С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 135-136; С. Ћирковић, *Сугуби венац (Прилог историји Краљевства у Босни)*, Зборник Филозофског факултета 8 (1964), 343-346; М. Динић, *О крунисању Твртка I за краља*, Глас СКА 147 (1932), 136-138; С. Радојчић, *Обред крунисања босанског краља Твртка I*, 81-82.

⁴⁸ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I*, Београд - Сремски Карловци 1929, 75-76.

⁴⁹ М. Благојевић, *Деспот Стефан Лазаревић и Милешева*, Милешева у историји српског народа, ур. В. Ђурић, Београд 1987, 171.

⁵⁰ А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана (1377-1427)*, Београд 2007, 365.

⁵¹ Исто, 188.

Косача који се 1448. титулисао „херцегом од Светог Саве“⁵². Иако код биографа Савиних нема тачно сведочанство да је Растко Немањић управљао Хумом, у науци је преовладало то мишљење⁵³, јер у повељи Стефана Немање Сплићанима из 1190. године се дозвољава да они долазе у „земљу ми сина Растка у Хумску земљу“.⁵⁴ Будући да је територијално владао Хумом и на тај начин био владарски прејемник Светог Саве, Стјепан Вукчић Косача је „светосавским титулисањем“ имао вероватно тенденцију да се у односу према другим обласним господарима истакне благослов Светог Саве над њим, а треба узети и у обзир и да је херцегшка титула у Европи била одмах после краљевске.⁵⁵ Поред управљања хумском облашћу, други битан сегмент његовог титулисања је духовна повезаност са Светим Савом, односно са његовим моштима, које се налазе на његовој територији, заједно са манастиром Милешевом и Савиним гробом⁵⁶, што додатно утврђује његову титулу. Свакако не сме се искључити ни чињеница да се он титулисањем „херцег од Светог Саве“ бранио и од оптужби да је припадао богумилској јереси, иако је неоспорно имао контакте са истом.⁵⁷ Међутим, неоспорна је и чињеница да је светосавско-милешевски култ имао огроман утицај на ктиторство и храмове које је подизала фамилија Косача, јер су храмови посвећивани светитељима који су били везани за Немањиће.⁵⁸

Врхунац поштовања моштију Светог Саве у XVI веку

Пишући студију која се бави покушајем реконструкције ризнице манастира Милешеве, Дејан Медаковић констатује да се кроз богату манастирску ризницу најбоље огледа какав је био Савин светитељски култ.⁵⁹ Имајући привилегију да се у Милешеву чувају мошти најзначајниче личности наше црквене и световне историје, дошло се до стварања

⁵² С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба*, Београд 1964, 106-08.

⁵³ Види: Р. Новаковић, *Поводом податка о Растковом боравку у Захумљу*, Свети Сава. Споменица поводом осамстогодишњице рођења (1175-1975), ур. Епископ шабачко-ваљевски Јован, Београд 1977, 25-32.

⁵⁴ М. Динић, *Три повеље из исписа Ивана Лучића*, Зборник Филозофског факултета у Београду 3 (1955), 69-70.

⁵⁵ С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба*, 107.

⁵⁶ У прилог поштовању култа Светог Саве од стране Стјепана Вукчића Косаче говори нам и повеља из 1444. године којом се потврђују његови поседи од стране напуљско-арагонског краља Алфонса V, где се за Милешеву каже да је тамо један светитељ који чини велика чуда. С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба*, 108.

⁵⁷ С. Ћирковић, *Историја средњовековне Босне*, 290.

⁵⁸ Б. Нилевић, *Улога и значај манастира Милеше у историји српског народа у Босни и Херцеговини до обнове Пећке Патријаршије 1557*, Милешева у историји српског народа, ур. В. Ђурић, Београд 1987, 179.

⁵⁹ Д. Медаковић, *Ризница манастира Милешеве*, Милешева у историји српског народа, ур. В. Ђурић, Београд 1987, 221.

ризнице са предметима и реликвијама која се нису могла наћи у другим светилиштима. Сврставајући се у највиши ранг духовних центара православног света, милешевски храм са надалеко познатим златним и сребрним мобилијаром се нашао на удару пљачкаша и разбојничких банди.⁶⁰ Кроз своју историју Милешева је претрпела бројна разарања и пљачке⁶¹, али и природне непогоде⁶², тако да та потпуна реконструкција манастирске ризнице и даривања кивота Светог Саве се може само фрагментално реконструисати.

Приходе Милешеве су увећавали поклони приложника, добротвора и владара. У другој половини XVI века Милешева је имала и огромну економску моћ. Манастирска економска моћ била је нераскидиво повезана са светосавским култом, а велики углед Милешева је добила када је обновљена Пећка патријаршија 1557. године, захваљујући угледним Соколовићима, Мехмед Паши и Макарију, који су били из околине Милешеве и за које су Савин гроб и Милешева имали велики значај.⁶³

У даривању манастира Милешеве и Савиних моштију предњачили су руски суверени, румунске и молдавске војводе, али и дубровачки трговци и домаћи феудалци који су путујући босанским друмом свраћали у Милешеву и прилагали богата уздарја.⁶⁴ Скупоцену плаштаницу за Савин кивот даривао је 1558. године руски цар Иван Грозни⁶⁵, а као његов посебан дар истиче се и једна сребрна чаша специјално израђена за манастир Милешеву.⁶⁶ Руски цар Иван Грозни је био и први руски владар који је званично дозволио да српски монаси долазе у Русију и прикупљају помоћ за манастире.⁶⁷ Он је, такође, 1582. године даривао манастиру Милешеви 20 рубаља за помен царевих Ивана, а Фјодор Иванович, син Ивана Грозног и последњи цар из династије Рјудиковича, даровао је 1586. године мана-

⁶⁰ Д. Милосављевић, *Трагична судбина старе милешевске ризнице*, Архитектонско-градитељско и културно-историјско наслеђе Полимља, од традиционалног до модерног (2025), 23.

⁶¹ Прва велика пљачка манастира Милешеве била је 1549. године. Д. Поповић, *Мошти Светог Саве*, Свети Сава у српској историји и традицији, ур. С. Ђирковић, Београд 1998, 262.

⁶² Само један од података: Набујала Косатица је 1623/24. године однела игумнарију, дохију и све службене сасуде у њој. О. Кандић, Д. Минић, Е. Пејовић, *Манастир Милешева. Истраживање и обнова*, Београд – Пријепоље 1995, 15.

⁶³ О значају Милешеве у обнови Пећке Патријаршије 1557. године: Р. Самарџић, *Милешева и обнова Српске Цркве (1557)*, Милешева у историји српског народа, ур. В. Ђурић, Београд 1987, 187-194.

⁶⁴ Д. Милосављевић, *Трагична судбина старе милешевске ризнице*, 23.

⁶⁵ С. Димитријевић, *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, Споменик СКА LIII (1922), 159-160.

⁶⁶ П. Пузовић, *Историјски значај манастира Милешеве*, Теолошки погледи XX (1987), 106.

⁶⁷ С. Радојчић, *Везе између српске и руске уметности у средњем веку*, Зборник Филозофског факултета I (1948), 251.

стиру Милешеви 270 рубаља и комплетну црквену одежду са молбом да се монаси моле за њега, његову породицу, државу и упокојење његових родитеље.⁶⁸

Скупоцену плаштаницу, типичне румунске израде, 1557. године даровао је и молдавски војвода Јован Александар Лапушнеану⁶⁹, а влашки војвода Неагоја Бесараба V (1512-1521), ожењен кнегињом Милицом-Деспином, ћерком деспота Јована Бранковића, Светог Саву је сматрао за свог патрона. Сматрајући се потомком византијских царева и српских деспота икону Светог Саве је држао у свом дому као породичну икону.⁷⁰ Манастир Милешеву су током XVII века даривали и други влашки и молдавски владари, а значајно је помена да је Шербан Кантакузино, са својим братом Константином, 1679. године подигао Академију Светог Саве у Букурешту, што нам сведочи какво је поштовање на румунским дворовима имао Свети Сава. Шербан Кантакузино је даривао и годишњи прилог манастиру Милешеви у износу од 10 000 аспри, а у повељи манастиру Милешеви, он ово своје даривање мотивише чињеницом да га поклања месту где је почивало блажено тело Светог Саве.⁷¹

На основу турских извора из XV и XVI века, чија је тачност неупитна, Милешева је поседовала огромне поседе њива, села, винограде и вртове.⁷² Милешева је имала и до 200 калуђера и манастирске чељади, а трговина је била развијена са Дубровником, коме су Милешевци догонили стотине грла стоке, а од њих куповали текстил, књиге и свете сасуде.⁷³ У Милешеви су се укрштале, стапале и сукобљавале обе половине раздвојене Европе — на пољу уметности, религије, економије и политике.⁷⁴ У манастир су стизале књиге из Хиландара, Солуна и Цариграда, а потом су у манастирској штампарији преписивани и редиговани литургијски текстови, житија и службе светима⁷⁵, а 1557. године је штампан и Милешевски псалтир.⁷⁶

⁶⁸ Н. Ф. Каптерев, *Приезд в Москву за милостынею сербских иерархов разных кафедр и настоятелей разных сербских монастырей в XVI, XVII и в начале XVIII столетий*, Прибавления к Творениям св. Отцов (1891), 500.

⁶⁹ Ј. Мирковић, *Милешевска плаштаница молдавског војводе Александра и жене му Руксанде у манастиру Пакри*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор VII (1927), 130-137; Ј. Мирковић, *Црквени уметнички вез*, Београд 1940, 23-24.

⁷⁰ Љ. Котарчић, *Две повеље влашких владара манастиру Милешеви из XVII века*, Милешева у историји српског народа, ур. В. Ђурић, Београд 1987, 269; С. Ануики, *Свети Сава у повељама румунских војвода*, Свети Сава. Споменица поводом осамстогодишњице рођења (1175-1975), ур. Епископ шабачко-ваљевски Јован, Београд 1977, 361-362.

⁷¹ С. Ануики, *Свети Сава у повељама румунских војвода*, 363.

⁷² О. Зиројевић, *Турски извори XV и XVI века о поседима манастира Милешева*, Зограф XVIII (1987), 75-78.

⁷³ Р. Грујић, *Манастир Милешева и Дубровник крајем XVI века*, Гласник Скопског научног друштва XV-XVI (1936), 358-360; Р. Самарџић, *Милешева и обнова Српске Цркве (1557)*, 188.

⁷⁴ С. Радојчић, *Милешева*, 10.

⁷⁵ Д. Богдановић, *Милешева као књижевно средиште*, Сеоски дани IX (1981), 93-99.

⁷⁶ А. Јевтић, *Милешевски штампани псалтир и значај псалтира у животу*

Значајно је помена и да је у Милешеви у XVI веку радио монах, песник и зограф Лонгин, једна од водећих стваралачко-књижевних личности тога доба.⁷⁷

Будући да је Милешева имала огроман значај који се утемељио на светосавско-милешевском култу и Савиним моштима као извору тог култа, многи путописци (Немци, Французи, Млечани) приликом својих путовања на Исток свраћали су у Милешеву⁷⁸. Милешева је имала и специфичан географски положај, јер се налазила на путу који је повезивао централни и јужни Балкан, Приморје, Солун и Цариград. Први путописац који је прошао кроз Милешеву је био Арнолд Харф 1499. године.⁷⁹ У својим описима манастира Филип Дифрен-Кане и Жан Палерн Форензјен, који су у манастиру били 1573. године, односно 1582. године, Милешева оставља утисак богатог манастира.⁸⁰ Међу најпознатије путописце који су били у Милешеви треба истаћи Волфганг Минцера из Бамберга⁸¹, Паола Контаринија који је посетио Милешеву 1580. године⁸², аустријског дипломату Корнелија Шепера, млетачког амбасадор Катарина Зеноа и Француза Филип Лефевра, секретара Француског посланства на Порти, који је посетио манастир 1611. године и описао Милешеву и манастирско братство као сиромашно и неуређено.⁸³ Светозар Радојчић је добро приметно да су се западним путницима, нарочито оним из XVII и XVIII, милешевски монаси учинили скромним и необразованим, а у својим путописима, вероватно не познајући добро унутрашњи живот милешевског братства, не налазимо податке да су се у Милешеви налазили штампари, књиговесци, преписивачи, монаси трговци и дипломате.⁸⁴ Управо све ово пређутано, чинило је Милешеву центром светосавско-милешевског култа и сведоком многих догађаја.

српског народа, Милешева у историји српског народа, ур. В. Ђурић, Београд 1987, 207.

⁷⁷ М. Шакота, *Прилог познавању иконописца Лонгина*, Саопштења I (1956), 155-166; М. Шакота, *Акатист првомученику Стефану од иконописца Лонгина*, Старине Косова и Метохије 2-3 (1963), 205-218.

⁷⁸ В. Исаковић, *Шта су странци, који су путовали кроз нашу земљу забележили о Св. Сави и манастиру Милешеви*, Православље 4-5 (1935), 150-154.

⁷⁹ Д. Николић, *Европски путописци о Милешеви*, Пријеполје 1994, 80.

⁸⁰ Р. Самарцић, *Београд и Србија у списима француских савременика XVI-XVII века*, Београд 1961, 128-129; 139.

⁸¹ Д. Поповић, *Мошти Светог Саве*, 259.

⁸² Р. Contarini, *Diario di un viaggio da Venezia a Costantinopoli di M. Paolo Contarini che andava bailo per la repubblica veneta alla porta ottomana nel 1580*, Venezia 1856.

⁸³ Ј. Колунџија, *Слика манастира Милешева и околине у белешкама путописца 17. и 18. века*, Наша прошлост 16 (2016), 55-56.

⁸⁴ С. Радојчић, *Милешева*, 47.

Поштовање моштију Светог Саве од стране Католика

Мошти Светог Саве нису само имали поштовање од православних него и од католика. Два милешевска калуђера, који су били код папе, непосредно након обнове Пећке патријаршије 1557. године, од њега су добили свете сасуде за Милешеву. Монаси су показивали ове сасуде римокатолицима који су касније походили Милешеву.⁸⁵ Ипак за потпуније разумевања тадашњег поштовања моштију Светог Саве од католика, треба истаћи и да је и католички клир походио Милешеву. Тако постоји сведочанство да се 1580. године нински бискуп Петар Чедолини поклонио над кивотом Светог Саве, сам сведочећи да је чуо да се дешавају многа исцелитељска чуда. Друго сведочанство о поштовању моштију Светог Саве је чињеница да је лично папа Климент VIII био упознат са догађајем када је Савино нетљено тело спаљено на Врачару 1594. године.⁸⁶

За XVI век и светосавски култ значајан је песник Антун Сасин (1524-1565), први песник историјског епа у дубровачкј књижевности који, у епосу *Разбоји од Турака*, описујући догађаје из аустријско-турког рата (1593-1596) неке поразе Турака приписивао је Божијој освети, јер су „клети Турци ждегли славног Саву“. Антун Сасин је значајан и због доприноса историјском датирању спаљивања моштију Светог Саве.⁸⁷ Сведочанство о поштовању светосавског култа у XVII веку оставиће Иван Томко Мрнавић, аутор Савине писане биографије на латинском језику 1631. године, међутим када говоримо о овом Мрнавићевом подухвату морамо истаћи да је Иван Томко Мрнавић (Марнавић) у свом делу посвећеном Савином житију био тенденциозан, склон кривотворењу, а са намером да прикаже да је Свети Сава био предан Римокатоличкој Цркви, а непријатељ православној.⁸⁸

Поштовање моштију Светог Саве од стране Муслимана

Светосавско општехришћанско поштовање прелази и на припаднике исламске вероисповести. Значајно сведочанство су оставили многи страни путописци који су током XVI века походили Милешеву (млечани Рамберти и Зен, французи Шенсо и Гасо). Они су једногласни у свом сведочанству да муслимански живаљ изузетно поштује Светог Саву и његов гроб, те

⁸⁵ М. Јачов, *Милешева и римска курија од обнове Пећке Патријаршије до Велике сеобе*, Милешева у историји српског народа, ур. В. Ђурић, Београд 1987, 254.

⁸⁶ Исто, 254-255.

⁸⁷ П. Поповић, *Антун Сасин, дубровачки песник XVI века*, Глас СКА XL (1912), 55; Д. Берић, *Свети Сава код старих далматинских писаца*, Теолошки погледи VII (1975), 46-47; И. Арсић, *Култ Светог Саве у Дубровнику и међу Дубровчанима*, Дубровчани нашјенци: из Старог Дубровника, Ниш 2011, 168; М. Пантић, *Андрија Змајевић о Светом Сави*, Сава Немањић - Свети Сава. Историја и предање, ур. В. Ђурић, Београд 1979, 409.

⁸⁸ Н. Радојчић, *О животу Светог Саве од Ивана Томка Марнавића*, Светосавски зборник I, Расправе, Београд 1936, 317-382.

да чине милостињу манастиру већу него хришћани.⁸⁹ То муслиманско народно поштовање Светог Саве огледа се у томе да су на извор из стене - Савину Воду - недалеко од Милешеве, муслимани доводили болеснике да се исцељују, а водицу носили кућама да се њом умивају и купају. Мештани Хисарцика, муслиманског села изнад Милешеве, били су познати по томе што су поред манастира силазили са коња у знак поштовања и пролазили пешке, па тек када би прошли манастир поново би узахали коња. Такође, становници овог села су били и редовни учесници манастирских моба.⁹⁰

Муслиманско поштовање светосавског култа није само предањско, него га има и у писаној речи. Тако у песми *Позив на вјеру* Мухамеда Хеваије Усхуфије, муслиманског песника из XVII века, присутан је позив на суживот православаца и муслимана. То позивање на суживот је утемељено личношћу Светог Саве, који је био неоспорни ауторитет за обе религије, јер је био учитељ и чудотворац, односно као некадашњи херој цивилизатор.⁹¹ XVI век доноси врхунац светосавско-милешевског култа, што се огледа у ширењу његове универзалности, међутим крај XVI века обележиће један од преломних догађаја светосавско-милешевског култа, а то је спаљивање моштију Светог Саве.

Спаљивање моштију Светог Саве

Најдраматичнији тренутак светосавско-милешевског култа се догодио управо у XVI веку када је овај култ доживео својеврсни врхунац, како у српском народу, тако и ван државних и религијских оквира. По наредби Синан-паше, припадника радикалне арбанашке фракције која је остварила превласт на Порти, мошти Светог Саве су спаљене на Врачару 1594. године.⁹²

Прота Стеван Димитријевић је, три и по века после овог догађаја, бавећи се неистраженом грађом из руских архива, проблематизовао сам чин спаљивања моштију Светог Саве. Прота Стеван Димитријевић је, на основу руских извора, установио да се Савине мошти поштују и након 1594. године, па је он сведочанства о спаљивању моштију поделио на два дела: једна се односе на крај XVI века, а друга на крај XVII века.⁹³ Из тих сведочанстава, прота Стеван је извукао закључак, да приликом спаљивања моштију 1594. године један део моштију је сачуван, али је он пострадао

⁸⁹ Б. Нилевић, *Улога Милешеве у историји српског народа у Босни и Херцеговини*, 184-185.

⁹⁰ С. Димитријевић, *Свети Сава у народном веровању и предању: једна од лако остваривих наших дужности према просветитељу нашем*, Београд 1926, 68; С. Димитријевић, *Спаљивање моштију Светог Саве*, Браство XXVIII (1934), 150.

⁹¹ О. Зиројевић, *Свети Сава и наши муслимани*, Свети Сава у српској историји и предању, ур. С. Ђирковић, Београд 1998, 437-438.

⁹² Р. Самарцић, *Свети Сава у модерној српској историографији*, Сава Немањић - Свети Сава. Историја и предање, ур. В. Ђурић, 1979, 458.

⁹³ С. Димитријевић, *Спаљивање моштију Светог Саве*, 140.

приликом похаре манастира Милешеве 1688. године.⁹⁴ Међутим, поставља се питање да ли су и тада потпуно уништене мошти Светог Саве, јер имамо предање и сведочења о сачуваној руци Светог Саве.⁹⁵ У периоду од 1627-1688. године милешевски калуђери одлазе у Русију да прикупљају помоћ за манастир Милешеву.⁹⁶ Они истичу да се тамо налазе мошти Светог Саве и нигде не спомињу њихово спаљивање на Врачару.⁹⁷

Што се тиче разматрања протe Стевана Димитријевића, она своју рецепцију добијају шездесетак година касније од стране Данице Поповић, у њеној студији посвећеној моштима Светог Саве. Констатујући да су прогина запажања разложна, она наводи путописне трагове из XVI века, тачније из 1574. године, двадесет година пре спаљивања моштију, у којима је сведочанство Пјера Лескалопјеа. Он тврди да су га у Милешеву привели да целива „једну велику кост руке Светог Саве“, као и да су монаси тврдили да имају и цело тело. У свом сведочанству Лескалопје напомиње да су и Јевреји и Турци целивали „ову кост“ са великим поштовањем.⁹⁸ У XVII веку више влашких војвода је даривало Милешеву уз сведочанство да се тамо налазе мошти Светог Саве.⁹⁹ У прилог сведочанству Лескалопјеа, Даница Поповић наводи и тврдњу Дубровчанина Николе Бошковића¹⁰⁰. Ова тврдња везана је за раздобље осамдесетих и деведесетих година XVII века. Он тврди да је у Милешеву видео кутијицу где се чува рука Светог Саве, да је дошао у њен посед, али да је тај реликвијар изгубио.¹⁰¹ Лескалопје и Бошковић наводе на идентичан закључак да је Савина рука била одвојена од остатка моштију.

Значајан податак је да су 1712. године монаси из манастира Пакре, који су пре манастира Пакре припадали братству манастира Милешеве, посведочили у Русији да је пре 25 година манастир Милешева спаљен и опустошен, али да је великим откупом спасена Савина десна рука.¹⁰² Ако

⁹⁴ Исто, 160-161.

⁹⁵ Исто, 163.

⁹⁶ Детаљније: Н. Ф. Каптерев, *Приезд в Москву за милостынею сербских иерархов разных кафедр и настоятелей разных сербских монастырей в XVI, XVII и в начале XVIII столетий*, 501-506.

⁹⁷ С. Димитријевић, *Спаљивање моштију Светог Саве*, 154-155; Ј. Радонић, *Римска курија у јужнословенске земље од XVI до XIX века* 1950, 81; П. Пузовић, *Историјски значај манастира Милешеве*, 107-108.

⁹⁸ Д. Поповић, *Мошти Светог Саве*, 263-264.

⁹⁹ С. Ануики, *Свети Сава у повељама румунских војвода*, 362; Љ. Котарчић, *Две повеље влашких владара манастиру Милешеву из XVII века*, 268-269.

¹⁰⁰ Дубровчанин Никола Бошковић је аутор списа *Рашке старине*, који је диктирао у перо исусовцу Филипу Ричипутију, где су забележена Бошковићева виђења рашких манастира и значајно сведочанство о пустошењима манастира од стране Турака. М. Пантић, *Андрија Змајевић о Светом Сави*, 409; И. Арсић, *Култ Светог Саве у Дубровнику и међу Дубровчанима*, 166-167.

¹⁰¹ Д. Поповић, *Мошти Светог Саве*, 264.

¹⁰² Н. Ф. Каптерев, *Приезд в Москву за милостынею сербских иерархов разных кафедр и настоятелей разных сербских монастырей в XVI, XVII и в начале XVIII столетий*, 507; С. Димитријевић, *Спаљивање моштију Светог Саве*, 160-161; С. Димитријевић, *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, 165.

би се хронолошки анализирао овај податак, дошло би се до 1688. године, када је било то друго велико пустошење манастира Милешеве. Што се тиче XVIII века, Даница Поповић доноси два значајна хронолошка податка везана за мошти Светог Саве. Први се односи на 1739. годину када је Матија Павлович Владиславич поклонио икону са ликом Светог Саве манастиру Савини са натписом „једина рука Светог Саве остала у манастиру Пећком“¹⁰³, а други је из 1757. године и садржи сличне податке на икони дарованој манастиру Добрићеву. У XIX веку има податак да су честиче Савиних моштију уграђене 1801. године у крст који се данас чува у дечанској ризници, а такође постоји и предање да су се мошти почетком XIX века чувале у манастиру Довољи.¹⁰⁴

Ако би наведена сведочанства била повезана са народним предањем, у коме је јако сећање на Савину чудотворну руку¹⁰⁵, онда би народно веровање, које ни Црква не одбацује, да су мошти десне руке, које су сачуване у манастиру Свете Тројице код Плеваља, мошти десне руке Светог Саве (данас се налазе у Милешеву). Два битна момента која иду у прилог овој тврдњи се односе и на чињенице да се у манастиру Свете Тројице чува такозвани штап Светог Саве, који поуздано припада првом средњовековном слоју милешевске ризнице, и податак да руци недостаје један мали прст. Ово је битно јер постоји податак да је 1680. године милешевски монах Нектарије саковао кивот за прст Светог Саве који се дуго чувао у Пећкој патријаршији.¹⁰⁶

Налазећи се између предања и историје, а уз констатацију да се на одређене предањске моменте надовезују историјске чињенице, може се сматрати у потпуности прихватљивом поставком становиште да целе мошти Светог Саве нису спаљене 1594. године. Озбиљна историјска сведочанства, као и континуитет који је могуће пратити, чини реалном чињеницу да се десна рука Светог Саве налазила у манастиру Свете Тројице код Плевља.

Закључак

Мошти Светог Саве након преношења из Трнова у Милешеву представљају својеврсни духовни и сакрални центар (*axis mundi*), према којем се српска заједница оријентише, и оне постају симбол личне и колективне светости, али и знак државно-црквеног легитимитета и српске традиције.¹⁰⁷ Значај моштију Светог Саве се огледа и чињеници да су оне темељ формирања култа Светог Саве који можемо дефинисати као

¹⁰³ Леонтије Павловић наводи да се рука Светог Саве налазила у Пећи 1680. и 1757. године, али да је одатле нестала. Л. Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца. Историјско-етнографска расправа*, Смедерево 1965, 65.

¹⁰⁴ Д. Поповић, *Мошти Светог Саве*, 264.

¹⁰⁵ В. Ћоровић, *Свети Сава у народном предању*, Београд 1927, 171.

¹⁰⁶ Д. Поповић, *Мошти Светог Саве*, 265.

¹⁰⁷ И. Лис-Вјеглош, *Још једном о моштима Светог Саве - према познијим средњовековним изворима*, Црквене студије 9 (2012), 271-272.

„светосавско-милешевски култ“. Од XIII до XVI века овај култ остварује своје поштовање у ширем народном и религијском корпусу, што доводи до спаљивања моштију Светог Саве. Спаљивањем моштију Светог Саве, светосавско-милешевски култ не бива уништен, него се учвршћује и упија у себе неке друге моменте који ће га обогатити у његовом континуитету до светосавља, а једно од сведочанстава овога је и подизање заветног храма Светог Саве на Врачару.

Branko Radovanović

(Diocese of Šabac)

THE RELICS OF SAINT SAVA AS THE „AXIS MUNDI“ OF THE SAINT SAVA CULT
FROM THE 13TH TO THE 16TH CENTURY

By transferring the relics of Saint Sava from Trnovo to Mileševa, the Mileševa Monastery with the relics of Saint Sava becomes a place from which not only the Saint Sava cult develops, but also the entire national-religious direction of the Serbian people. Sava's successors on the archbishop's throne, as well as the rulers of the Nemanjić dynasty, strive to be inextricably linked to the Saint Sava tradition, spirituality, and heritage, at the center of which are the relics of Saint Sava. This is also supported by the strong popular testimony to the reverence of Saint Sava in our people. From the 13th to the 16th century, the Saint Sava cult achieves a certain universality of reverence, so that many rulers outside the Serbian people, many travelers, as well as representatives of other faiths, show the deepest respect for the relics of Saint Sava. In the 16th century, when the Saint Sava cult reaches its peak, a tragic event occurs – the burning of the relics of Saint Sava. In an attempt to clarify this event, it is essential to understand all its historical-theological implications that define the direction of the Saint Sava cult after the 16th century.

